

JAVNO MNENJE O VARNOSTNIH TEMAH:
SPLET NAKLJUČIJ ALI DOSLEDEN VZOREC?

Povzetek. V znanstveni literaturi, v strokovni in laični javnosti se v zadnjem času postavljajo vprašanja o racionalnosti (odzivnosti), doslednosti in zanesljivosti javnega mnenja. Avtorja preverjata omenjene značilnosti javnega mnenja na podatkih javnomnenjskih raziskav, opravljenih v Sloveniji v obdobju po letu 1990, in sicer na naslednjih skupinah spremenljivk: zaznavanje ogrožanja varnosti, članstvo Slovenije v Natu, vloga oboroženih sil v sodobni družbi in njihove naloge, zaupanje v Slovensko vojsko, način njenega popolnjevanja in stroški za njeno delovanje. Avtorja ugotavljata, da je slovenska javnost ključne projekte države na področju varnosti podpirala, vendar ni vedno dosledno sledila mnenju političnih elit. Prav tako se javnost do teh projektov ni vedno opredeljevala skladno s svojo splošno vrednotno usmerjenostjo, ki je razvidna iz rezultatov raziskav. Podatki kažejo, da je bilo javno mnenje o varnostnih vprašanjih po letu 1990 sorazmerno stanovitno, večje spremembe pa so praviloma povezane s spremenjenimi okoliščinami in svežimi informacijami.

Ključni pojmi: javno mnenje, nacionalna in mednarodna varnost, ogroženost, NATO, Slovenska vojska, popolnjevanje oboroženih sil, mirovne operacije, obrambni izdatki.

V zadnjem času se v delu slovenske politične, strokovne in laične javnosti postavlja vprašanje zanesljivosti in celo smiselnosti preučevanja javnega mnenja, pri čemer se za uveljavljanje skeptičnega odnosa do rezultatov javnomnenjskih raziskav uporabljajo različni argumenti, ki so velikokrat politično, celo ideološko motivirani ali pa so posledica nepoznavanja strokovnih standardov pri preučevanju javnega mnenja. To nas je spodbudilo k preverjanju javnomnenjskih izsledkov, ki smo jih v zadnjem obdobju pridobili ob preučevanju odnosa slovenske javnosti do različnih varnostnih vpra-

* Dr. Marjan Malešič, redni profesor na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Dr. Vinko Vegič, docent na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

šanj. Predvsem smo si postavili vprašanja o racionalnosti odzivanja,¹ stanovitnosti in doslednosti javnega mnenja, intenzivnosti odnosa javnosti do varnostnih tem ter vzajemnem vplivu političnih elit in javnega mnenja.

Na postavljena vprašanja bomo odgovarjali s pomočjo predpostavk, ki so jih v svojih analizah postavili nekateri raziskovalci javnega mnenja na varnostnem področju. Burk (1994: 16) je na ameriškem primeru dokazoval, da so dolgoročni trendi v javnem mnenju o večjem številu varnostnih vprašanj pokazali, da je ne glede na to, da je posamezno mnenje lahko videti brezciljno, v seštevku javno mnenje visoko organizirano in se racionalno odziva na dostopne informacije. V nasprotju s preteklimi prepričanji javno mnenje, ko se enkrat vzpostavi, dolgoročno teži k stanovitnosti. Če se spreminja – včasih dramatično in neodvisno od poskusov elite, da bi ga nadzirala –, je to običajno razumen odgovor na spremenjene okoliščine in nove informacije. Burka sta k razmišljanju o tovrstnih problemih preučevanja javnega mnenja spodbudila Page in Shapiro (1992: XI), ki sta racionalnost odzivanja, stanovitnost in doslednost preverjala na ameriškem javnem mnenju o zunanjepolitičnih vprašanjih.

Hartl (2003: 15) podobno zapiše, da 'preučevanje javnega mnenja ni usmerjeno zgolj na deskripcijo stanja javnega mnenja, ampak je hkrati usmerjeno na globlje razumevanje vrednot, odnosa in prepričanj ljudi. Znanstveniki ne preučujejo zgolj usmerjenosti javnega mnenja, ampak tudi njegovo intenzivnost, stanovitnost, doslednost in različne druge vidike javne zavesti'.

Hartl (2003: 23) se torej dotakne tudi vprašanja intenzivnosti mnenja. Navaja primer ogroženosti zaradi terorizma, o kateri se na primer izreče 75 odstotkov anketiranih. Vendar, kaj poleg tega, da gre za veliko večino, pomeni teh 75 odstotkov? Ali so ljudje, ki tako menijo, o tem trdno prepričani in so pripravljeni sprejeti kake neprijetne ukrepe, da bi pomagali odpraviti grožnjo terorizma, ali pa gre za bolj mlačen izraz nečesa, kar so nekje slišali in v ozadju ni motivacijskih vzgibov? Hartl (ibid.) meni, da je intenzivnost mnenja na varnostnem in obrambnem področju zelo pomembno vprašanje, saj je nizko intenzivno mnenje običajno krhko, minljivo in ranljivo, nagnjeno k fluktuacijam, nenapovedljivo ter podvrženo okoliščinam in čustvenim dejavnikom. Visoko intenzivno mnenje je običajno sorazmerno stanovitno in odporno proti hitrim spremembam ter je dolgoročna posledica kritičnega pristopa do določenega vprašanja. V tem smislu lahko intenzivnost mnenja učinkuje na interpretacijo podatkov, ki jih prinesejo javnomnenjske raziskave. Zanemarjanje vprašanja intenzivnosti lahko v določenih primerih omo-

---

¹ O racionalnosti javnega mnenja ne govorimo zato, ker bi menili, da je lahko javno mnenje tudi neracionalno, ampak želimo poudariti, da se javnost racionalno odziva na razpoložljive informacije. O racionalnosti je smiselno govoriti tudi zaradi tega, ker nekateri teoretiki, ki jih navajajo na primer Page, Shapiro (1992) in Burk (1994), menijo, da se javnost na mnoga javna vprašanja ne spozna, vendar se kljub temu o njih v anketah izreče.

goči manipuliranje in zlorabo raziskovalnih izsledkov.

Problem intenzivnosti mnenja je povezan z vprašanjem, ki ga Page in Shapiro (1992: 6, 17, 18, 383–385) imenujeta 'nonattitude' ali 'neodnos', ki pomeni, da javnost o določenih vprašanjih nima razvitega mnenja, še posebno ko gre za bolj zapletena strokovna vprašanja. Čeprav obstaja možnost odgovora 'ne vem', se anketiranci čutijo dolžni vsebinsko odgovoriti na vprašanje. Nekateri kritiki raziskovanja javnega mnenja pa ta fenomen posplošujejo na celotno javnost in menijo, da so politične preference javnosti nerealne in brez pomena, kar pomeni, da z raziskovanjem dobimo naključne odgovore ali t. i. 'mnenje na pragu vrat' (doorstep opinion).

Ena od zanimivih podmen, ki jih je tudi smiselno preveriti, se nanaša na vpliv elit na javno mnenje. Burk (1999: 60) meni, da na javno mnenje, vključno z zunanjimi zadevami, vplivajo pogledi elite, se pravi javnih uslužbencev, intelektualcev in novinarjev, katerih presoje in mnenja posredujejo množični mediji. Burk (ibid.) navaja Johna E. Zallerja in Benjamina I. Pagea, ki sta poročala, da je javno mnenje zelo odvisno od tega, ali so elite složne ali ne. Na splošno velja, da bolj ko je problem zapleten in bolj ko so elite poenotene glede ustreznega odgovora na ta problem, manjša je verjetnost, da bo javno mnenje nasprotovalo in omejevalo elito, ki oblikuje politiko na določenem področju. To pa seveda pomeni, da je ta vpliv vzajemen, kar pojasnita Jelušičeva in Vagič (2004: 349). Po njenem mnenju oblikovalci politike na varnostnem področju morajo upoštevati številne dejavnike, med njimi tudi javno mnenje. Opozorita pa na zanimivo razmerje med politiko in javnostjo, ki kaže na ambivalentnost položaja, saj politiki s svojimi odločitvami sooblikujejo javno mnenje, hkrati pa ga morajo pri oblikovanju politike upoštevati. Gre za dinamičen proces, v katerem politiki lahko računajo na podporo javnosti, če so njihove odločitve skladne s pričakovanji javnosti.

V članku bomo prek sekundarne analize javnomnenjskih podatkov, ki smo jih na Obramboslovnem raziskovalnem centru pridobili od leta 1990, poskušali preveriti, ali se javno mnenje v Sloveniji na varnostne teme odziva racionalno, in sicer v tem smislu, da so varnostne preference javnosti realne, imajo neki pomen in niso naključne. Preverjali bomo stanovitnost javnega mnenja oziroma njegovo podvrženost velikim spremembam in fluktuacijam. Zanimalo nas bo tudi, ali je javno mnenje koherentno in dosledno, kar pomeni, da ni notranje protislovno in da lahko v njem prepoznamo dosledne in smiselne vzorce, ki temeljijo na vrednotni usmerjenosti javnosti in razpoložljivih informacijah. Na tej točki nas bo zanimalo tudi, ali je vrednotna usmeritev javnosti, kot jo izpričajo javnomnenjski rezultati, ključna za podporo, ki jo javnost daje različnim varnostnim projektom države.

Ob tem predpostavljamo, da se javno mnenje o določenih varnostnih vprašanjih tudi spreminja, vendar gre skoraj vedno, ko pride do sprememb v kolektivnih varnostnih in političnih preferencah, za razumljive in napove-

dljive načine sprememb kot sorazmerno doslednega odziva javnosti na mednarodne ali notranje varnostne dogodke, kot o njih poročajo množični mediji. Sprememba mnenja običajno pomeni občutljivo prilagajanje javnosti novim razmeram in svežim informacijam, ki jih zaznava oziroma jih je deležna. Dotaknili se bomo tudi vprašanja intenzivnosti mnenj in preverili podmeno o konsenzu elit in njegovem vplivu na javno mnenje.

Preverjanje javnomnenjskih trendov o ključnih varnostnih vprašanjih v petnajstih letih samostojne Slovenije naj bi torej ponudilo spoznanja o racionalnosti, doslednosti in zanesljivosti javnega mnenja. Ob tem pa zaradi omejenega prostora ne bomo mogli temeljito interpretirati vseh podatkov, ampak se bomo osredotočili zgolj na pojasnjevanje javnomnenjskih trendov o ključnih varnostnopolitičnih temah.²

Preučevanje javnega mnenja o varnostnih vprašanjih v Sloveniji

S preučevanjem javnega mnenja se družbene vede v Sloveniji ukvarjajo že več kot štiri desetletja, vendar pa dokaj sistematični in dosledni podatki o tem, kaj javnost meni o varnostnih vprašanjih, obstajajo od leta 1982. V članku nas bodo zanimali podatki iz raziskav, ki jih je Obramboslovni raziskovalni center s pomočjo Centra za preučevanje javnega mnenja in množičnih komunikacij izvedel od leta 1990 do 2005. Gre za šest javnomnenjskih raziskav, ki so se podrobneje ukvarjale s problematiko nacionalne in mednarodne varnosti. Opravili smo jih v letih 1990, 1994, 1999, 2001, 2003 in 2005. Vse raziskave so bile izvedene z metodo neposrednega anketiranja na terenu z uporabo standardiziranega vprašalnika. Potekale so na reprezentativnem vzorcu polnoletnih državljanov Slovenije. Vzorec je leta 1990 obsegal 2100 anketirancev, poznejši vzorci pa so obsegali okoli 1000 anketirancev. Poleg raziskav o varnosti smo v analizo vključili tudi podatke iz nekaterih drugih raziskav Centra za preučevanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.³

Ključne vrednote slovenske družbe

Z vrednotami slovenske družbe se na tem mestu ne moremo podrobneje ukvarjati, lahko pa ponudimo podatke o tem, za katere stvari je po mnenju javnosti vredno nekaj tvegati in tudi žrtvovati. Ta odnos je za našo analizo

---

² Več o interpretaciji podatkov glej v Malešič in Jelušič, 2006; Jelušič in Vegič, 2004; Malešič in Jelušič, 2003, ter Grizold in Prezelj, 2001.

³ V raziskavah o nacionalni in mednarodni varnosti smo identificirali predvsem mnenja, stališča, prepričanja in vrednote polnoletnih državljanek in državljanov Slovenije, ki omogočajo spoznanja o zaznavanju ogroženosti Slovenije, stopnji varnostne kulture v naši državi, odnosu do nacionalnovarnostnega sistema in še posebej do Slovenske vojske, odnosu do članstva in vloge Slovenije v mednarodnih političnih, ekonomskih in varnostnih organizacijah in sodelovanju Slovenije v mirovnih operacijah.

pomemben, ker omogoča soočenje vrednotne usmerjenosti javnosti z njeno podporo ključnim varnostnopolitičnim odločitvam slovenskih oblasti. Mednje štejemo predvsem članstvo Slovenije v Natu, odločitev za sorazmerno intenzivno sodelovanje Slovenske vojske v mirovni operacijah ter odpravo splošne vojaške obveznosti in oblikovanje poklicne vojske. Podatki od leta 1994 do 2005 kažejo, da je po mnenju javnosti med desetimi ponujenimi vrednotami 'vredno nekaj tvegati in tudi žrtvovati' predvsem za človekove pravice, boj proti revščini, svetovni mir, zaščito okolja in svobodo posameznika, in sicer po tem vrstnem redu. Na čelu druge, manj pomembne skupine vrednot pa je obramba Slovenije, in sicer pred bojem proti rasizmu, enakostjo med spoloma, združevanjem Evrope in verskim prepričanjem. Zanimivo je, da se v zadnjih letih razvrščanje teh vrednot po pomenu bistveno ne spreminja, da pa se hkrati znižuje, še posebno v letu 2005, intenzivnost njihovega pomena na sploh.

Tabela 1: Vrednote, za katere je vredno nekaj tvegati in žrtvovati (v odstotkih)

	1994	1999	2001	2003	2005
boj proti revščini	58,5	72,3	72	73,4	59,9
svetovni mir	64,2	76,2	67	65,2	57,2
človekove pravice	68,5	83,1	73,1	73,6	57,1
zaščita okolja	53,6	73,1	66,4	67	53,4
svoboda posameznika	44,7	71,9	59,8	52,2	36,6
obramba Slovenije	58	66,5	51,1	43,8	33,7
boj proti rasizmu	32,6	56,9	44,9	36,9	27,6
enakost med spoloma	35,3	61,2	50,1	42,1	25,8
združevanje Evrope	19,3	38,3	30,6	29,7	17,3
versko prepričanje	16,3	29,3	22	19,1	10,2
nič od tega, neodločen	7	5,1	7,1	1,7	5

Zaznava ogroženosti

Javnost meni, da so za varnost Slovenije ključni nevojaški viri ogrožanja, med njimi uporaba in preprodaja mamil, kriminal, brezposelnost, nizka stopnja natalitete, prometne nesreče, uničevanje okolja in revščina. Na dnu lestvice virov ogrožanja najdemo terorizem in vojaške grožnje drugih držav. Pomeni, da so za varnost naše države pomembne predvsem netradicionalne oblike ogrožanja varnosti, med njimi so zelo visoko na lestvici socialnoekonomske. Podroben vpogled v gibanje podatkov o posameznih virih ogrožanja Slovenije od leta 1994 pokaže, da je zaznava dokaj stanovitna, tam, kjer so opazne spremembe, pa je to posledica spremenjenih okoliščin. Tako je bilo vojaško ogrožanje sorazmerno pomembno še v letu 1994, ko smo imeli

opraviti s polvojnimi razmerami na Hrvaškem, in z intenzivnimi oboroženi spopadi v Bosni in Hercegovini, pa tudi leta 1999, ko smo bili priča Natovim letalskim napadom na ZRJ. V letu 2001 pa je zaznava te grožnje že bistveno nižja in se v naslednjih letih še znižuje. Podobno je tudi s terorizmom, saj je naša javnost možnost terorističnih napadov v veliki meri povezovala z omejenimi oboroženimi spopadi, teroristični napad na ZDA 11. septembra 2001 pa na zaznavo tovrstne ogroženosti v Sloveniji ni imel opaznega učinka. To velja tudi za poudarjeno ameriško retoriko 'vojne proti terorizmu', ki očitno v Sloveniji ne učinkuje.⁴ Veliko stanovitnost v zaznavi javnosti kažejo tudi drugi viri ogrožanja (ekonomski, socialni in okoljski viri ogrožanja, mamila, kriminal). Ko pa gre za merjenje stanovitnosti zaznane ogroženosti, ni dovolj spremljati podatkovnih trendov, ampak je treba slednje soočiti z realnimi podatki in strokovnimi presojami o gibanju posameznih virov ogrožanja. Določeno odstopanje javnomnenjskih podatkov od realnosti se kaže na socialnoekonomskem področju, saj se socialnoekonomske razmere (vsaj statistično gledano: stopnja gospodarske rasti, gibanje BDP, stopnja revščine in brezposelnosti) v Sloveniji v zadnjih letih izboljšujejo, javnost pa vire ogrožanja na tem področju še vedno zaznava kot zelo pomembne. Podobno velja za odnos javnosti do beguncev in ilegalnih priseljencev, ki se dolgoročno tudi bistveno ne spreminja, čeprav smo imeli v Sloveniji z begunci izkušnjo predvsem v letih 1991–95, z ilegalnimi priseljenci pa v letih 2000–02. Očitno gre za globlji odnos do teh vprašanj, kar posledično pomeni, da je naša javnost na nekatere potencialne vire ogrožanja občutljiva tudi tedaj, ko podatki o stvarnih razmerah v družbi tega ne spodbujajo.

Tabela 2: Dejavniki, ki ogrožajo varnost Slovenije (povprečna vrednost na lestvici od 1 do 4)

	1994	1999	2001	2003	2005
brezposelnost	*	3,35	3,14	3,26	3,24
mamila, narkotiki	2,91	3,45	3,41	3,28	3,21
kriminal	3,11	3,46	3,28	3,28	3,20
zmanjševanje števila rojstev	2,25	3,29	3,00	3,09	3,14
prometne nesreče	*	3,21	3,24	3,16	3,12
uničevanje okolja	3,17	3,35	3,07	2,91	3,06
revščina	*	3,13	3,05	3,08	3,05
razprodaja družbenega/ državnega premoženja	3,01	3,14	2,87	3,06	2,96

⁴ Raziskava Eurobarometer v letu 2001 nasprotno pokaže, da je bil za javnost tedanjih članic Evropske unije terorizem vir ogrožanja številka ena (pred organiziranim kriminalom, širjenjem orožja za množično uničevanje, možnostjo jedrske nesreče in nekaterimi drugimi viri ogrožanja) (Manigart, 2003: 30).

gospodarski problemi	3,08	3,22	2,99	2,92	2,85
samomori	*	3,08	2,88	2,82	2,77
naravne in tehnološke nesreče	2,80/2,76	3,19	2,76	2,62	2,73
zaostajanje v znanosti in tehnologiji	2,66	2,83	2,33	2,47	2,55
begunci, ilegalni priseljenci	2,68	2,98	2,74	2,59	2,49
notranjepolitična nestabilnost	2,89	2,94	2,53	2,59	2,45
nalezljive bolezni, aids ipd.	*	2,77	2,43	2,21	2,28
konflikti na ozemlju nekdanje Jugoslavije	2,72	2,74	2,09	2,31	2,22
ekstremni nacionalizem	2,48	2,53	2,20	2,14	2,15
terorizem	2,45	2,64	2,09	1,87	1,90
vojaške grožnje s strani drugih držav	2,36	2,21	1,79	1,76	1,68

* Vprašanje ni bilo postavljeno.

Podpora članstvu v Natu

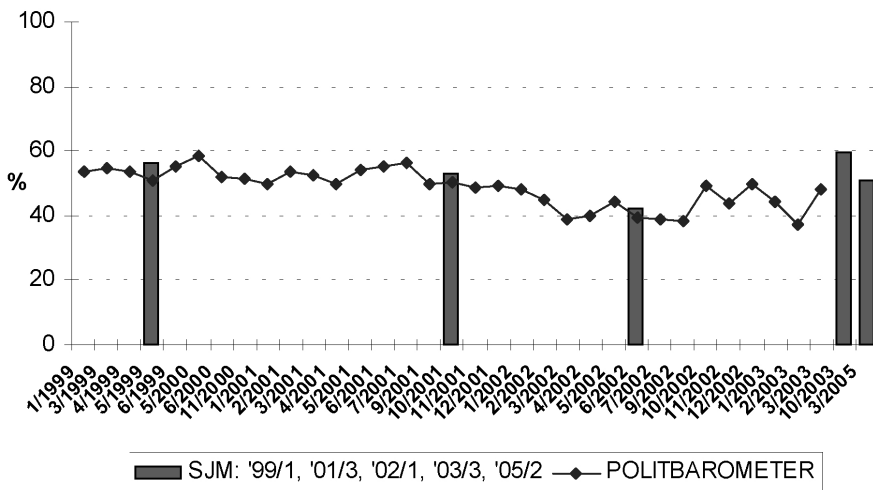
Slovenija je po osamosvojitvi leta 1991 in mednarodnem priznanju, ki je sledilo, zagotavljala svojo varnost na nacionalni in mednarodni ravni, in sicer prek izgrajevanja sistema nacionalne varnosti oziroma vključevanja v Združene narode in evro-atlantske integracijske procese. Članstvo Slovenije v Natu je bilo dokaj protislovna tema v slovenski javnosti. Vsekakor je mogoče trditi, da je bilo prevladujoče stališče politične in uradniške elite državo čim prej povezati z Natom.⁵ Na drugi strani pa je bilo mnenje javnosti, ki je sicer projekt članstva Slovenije v Natu podpirala, vendar je hkrati izkazovala določeno mero skeptičnosti. Čeprav vprašanja niso bila vedno identična, je iz podatkov razbrati, da je bila podpora članstvu Slovenije v Natu večji del preučevanega obdobja sorazmerno visoka in stanovitna, vendar vsekakor ne brez resnih pomislekov in dvomov. Vendar pa, bolj ko se je približevalo članstvo države v Natu in bolj ko je razprava odpirala zahtevna vprašanja posledic članstva, manjša je bila podpora javnosti, ki je tik pred referendumom o članstvu Slovenije v Natu marca 2003 dosegla najnižjo točko. Kljub temu pa sta na referendumu dve tretjini volivcev, ki so se ga udeležili, podprli članstvo Slovenije v Natu. Poznejši podatki kažejo, da je večina anketiranih prepričana o koristnosti te odločitve. Za našo analizo je predvsem pomembno dejstvo, da je bila podpora javnosti ves čas javne razprave bistveno nižja od podpore politične in uradniške elite in da je slednja, tudi s pomočjo kolegov iz drugih držav in mednarodnih organizacij, morala poiskati trdne argumente za članstvo Slovenije v Natu in z njimi prepričati javnost.

Prikazana stališča do članstva v Natu so z vidika razprave o vlogi javnega mnenja ter o odnosu med oblastmi in javnostjo pomembna, saj javnost na

⁵ Izjavo Državnega zbora o podpori članstvu Slovenije v Natu so spomladi 1998 podpisale vse parlamentarne politične stranke. Slovenska nacionalna stranka je podporo temu projektu umaknila naslednje leto, zaradi Natovih napadov na ZRJ (več o tem v Malešič, 2000).

splošno nima formalnih pristojnosti vplivanja na proces oblikovanja politike, vendar je v primeru, ko je šlo za referendumsko odločanje o pomembni temi varnostne politike, postala ključen akter odločanja. Stališča javnosti, izražena prek politične volje, so v tem primeru zagotovila formalno podlago za vladno politiko do Nata. Odnos javnosti do članstva v Natu pa je tudi ustrezen primer za preverjanje hipoteze, da so stališča javnosti do neke zadeve v veliki meri odvisna od tega, ali so elite složne ali ne. Od sredine devetdesetih let naprej je šlo glede vstopa v Nato za skoraj popolno enotnost politične elite, javnost pa tega projekta ni tako izrazito podpirala, kar je politično in uradniško elito presenetilo in razočaralo. Po povabilu v Nato, leta 2002, se je javna podpora članstvu Slovenije v Natu še bolj zamajala, saj so nekatera civilnodružbena gibanja in podmladki nekaterih političnih strank začeli dokaj odmevno javno kampanjo proti vstopu.⁶

Graf 1: Naklonjenost članstvu Slovenije v Natu 1999–2005

Vloga vojaške organizacije pri zagotavljanju varnosti

V devetdesetih so se v znanstvenih in političnih krogih razvile intenzivne razprave o spremembi vloge vojaške organizacije v drugačnih varnostnih razmerah in o tem, kako bo to vplivalo na njene organizacijske in socialne značilnosti ter na odnos med javnostjo in vojaško organizacijo. Shaw (2000: 14) opozarja, da se je v modernih zahodnih družbah v prejšnjem desetletju spremenilo pojmovanje varnosti, kar bo po pričakovanjih vplivalo na stališča javnosti do oboroženih sil. Pri obravnavi varnosti se namreč vojaškim problemom vse bolj pridružujejo problemi, povezani z okoljem, migracijami, spolnim razlikovanjem in podobno. Kot pomembno pa navaja tudi spremenjeno razumevanje varnosti, ki jo vse bolj obravnavajo kot mednarodno varnost, zadeva pa sistem držav kot celote in ne zgolj varnosti specifične nacionalne države. Te spremembe Slovenci, morda z izjemo prve polovice devetdesetih, ko so na ozemljih nekdanje Jugoslavije še potekali vojaški konflikti, lahko neposredno zaznavamo. Razmišljanja o varnosti so vse bolj povezana z različnimi problemi, ki niso vojaške narave, imajo bolj globalne dimenzije, z vstopom v EU in Nato pa se slovenska varnostna politika tudi bolj intenzivno ukvarja s problemi mednarodne stanovitnosti in varnosti.⁷

V naših raziskavah poskušamo najti odgovor na vprašanje, kako se vse to kaže v stališčih javnosti do vojaške organizacije. Vojaško organizacijo nekdanje skupne države Jugoslavije je slovenska javnost v osemdesetih letih prejšnjega stoletja začela obravnavati zelo kritično, posebej zaradi njene vloge v nasprotovanju reformam in težnjam po samostojnosti v Sloveniji. V začetku devetdesetih je bila slovenska javnost celo dokaj naklonjena sicer nekoliko utopični ideji o demilitarizaciji, podpirala jo je dobra tretjina Slovencev, najbrž pa je ta podpora izvirala predvsem iz nasprotovanja jugoslovanski vojski, saj se je, po isti raziskavi, 53,5 % anketiranih zavzemalo za odpravo te vojske. Ko pa je bil govor o možnosti oblikovanja nove slovenske vojske, je javnost temu manj nasprotovala.⁸ Po posegu jugoslovanske vojske proti Sloveniji, junija 1991, je ideja o demilitarizaciji izginila v pozabo, nova vojska, ki se je začela oblikovati, pa je razpolagala s precejšnjim »osamosvojitvenim kapitalom«, saj je javnost do nje kazala visoko zaupanje.

Če smo na lastno vojsko po osamosvojitvi gledali dokaj pozitivno, pa smo bili državljani Slovenije vendarle v tem obdobju prepričani, da sta za našo varnost bolj kot vojska pomembna ekonomski razvoj in politična stanovitnost. V raziskavi sredi devetdesetih je med dejavnike, pomembne za varnost in mednarodni položaj Slovenije, 80 % vprašanih uvrstilo visoko stopnjo gospodarske trdnosti, 68 % visoko stopnjo politične trdnosti in le 45 % močne obrambne in varnostne strukture, in to kljub dejstvu, da so ta-

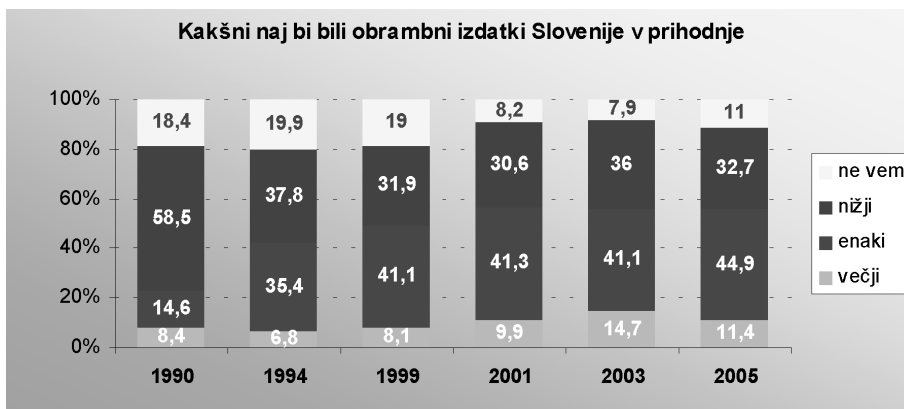
⁷ Glej več o tem v Grizold, 2005.

⁸ O demilitarizaciji ter stališčih do vojske glej podatke raziskave SJM 1990/3.

krat še potekali oboroženi spopadi v neposredni bližini Slovenije. Slabih 10 let pozneje, leta 2003, odgovori na isto vprašanje kažejo, da je gospodarska trdnost še vedno najbolj pomembna (78 %), nekoliko se je zmanjšal pomen politične stanovitnosti (61 %), najbolj pa pomen obrambnih in varnostnih struktur (37 %).⁹

S temi prepričanji javnosti so skladne tudi ugotovitve, da se državljani Slovenije zavzemamo za nizke obrambne izdatke. Najbolj izrazito težnjo po znižanju obrambnih izdatkov smo zaznali leto pred osamosvojitvijo Slovenije. V tem času smo bili sicer dokaj kritični do vloge jugoslovanske vojske in smo takratne vojaške strukture razumeli kot znatno finančno breme za že dokaj izčrpano gospodarstvo nekdanje države. Skozi devetdeseta smo sicer še ohranjali skeptičnost do porabe denarja za obrambo, vendar pa smo po letu 1999 zaznavali nekoliko večjo naklonjenost tovrstni porabi denarja. V tem obdobju, kljub manjšim nihanjem, obstaja dokaj stanovitna tretjina anketiranih, ki menijo, da je treba obrambne stroške zmanjšati, nekaj več kot štirideset odstotkov pa je prepričanih, da naj ostanejo enaki. Podporniki povečanja obrambnih stroškov pa ostajajo v manjšini.

Graf 2: Stališča do obrambnih izdatkov v letih 1990–2005

Kljub temu pa slovenska javnost oboroženim silam postavlja dokaj visoke zahteve, saj pričakuje, da bodo opravljale vrsto nalog.¹⁰ Podatki iz zadnje raziskave kažejo, da javnost na prvem mestu od vojske pričakuje pomoč v primeru naravnih in drugih nesreč, temu pa sledijo pričakovanja, da bo vojska branila državo. Ti dve nalogi sta bili za javnost v preteklosti vseskozi najpomembnejši, v zadnjih letih pa so se pričakovanja v zvezi z obrambno funkcijo nekoliko zmanjšala. Verjetno je ta upad povezan z manjšim prepričanjem

⁹ Glej raziskave SJM 2004/5, vprašanje 6.19 in SJM 2003/3, vprašanje 3.01.

¹⁰ Tak trend raziskovalci ugotavljajo tudi drugod po Evropi, saj javnost in politična elita od oboroženih sil pričakujeta, da bodo z manj denarja, vojakov, oborožitve in opreme izvajale več nalog.

o možnosti vojaških groženj državi. Stanovitnost pričakovanj glede pomoči vojske ob nesrečah skozi dvajsetletno obdobje je tudi posledica dejstva, da so bila takšna pričakovanja povezana že z nekdanjo jugoslovansko vojsko, ki je izvajala tudi pomoč v primeru nesreč (Malešič, Jelušič, 2006).¹¹

Tabela 3: Podpora javnosti posameznim nalogam vojske v sodobni družbi (odstotek odgovorov »se strinjam« in »v celoti se strinjam«)

Leto	1982	1988	1991	1994	1999	2001	2003	2005
pomoč v primeru nesreč	92,8	97,5	95,8	95,6	95,2	92,9	92,5	91,9
obramba države	92,1	96,2	95,5	93,7	95,2	88,2	85,3	86,8
boj proti terorizmu	*	*	*	*	*	73,5	71,6	76,4
sodelovanje v mirovni operacijah	*	*	*	*	78,2	76,6	74,7	72,5
pomoč policiji pri nadzoru meje	*	*	*	*	*	72	67,2	67,4
domoljubna vzgoja mladih	74,7	68,1	62,8	64,9	68,7	58	56,8	49,8

Vir: FDV, Obramboslovni raziskovalni center in CRJMMK: SJM 1982, SJM 19888, SJM 1991, SJM 1994/5, SJM 1999/1, SJM 2001/3, SJM 2003/3, SJM 2005/2

* Vprašanje ni bilo postavljeno.

Širitev terorizma je privedla do tega, da so na ravni držav in tudi v mednarodnih ustanovah (Nato, EU) začeli intenzivno razmišljati tudi o možnosti uporabe vojske v boju proti terorizmu. V Sloveniji tri četrtine vprašanih meni, da naj se vojska ukvarja tudi z nevarnostmi, ki jih pomeni terorizem. Vendar pa se slovenska javnost ne nagiba k prepričanju, da je problem terorizma mogoče rešiti predvsem z vojaškimi sredstvi. V zadnji raziskavi, leta 2005, je večina vprašanih kot najbolj pomembno dejavnost za zoperstavljanje terorizmu označila odpravljanje vzrokov terorizma (revščine, krivic, verske nestrpnosti) (52 %), na drugo mesto so postavili obveščevalno dejavnost (22 %), nato pa diplomacijo (9 %). O vojski kot najbolj učinkovitem sredstvu proti terorizmu je prepričanih le 5 % vprašanih.

Sodelovanje v mirovni operaciji je prav tako dobilo visoko podporo slovenske javnosti.¹² Po letu 1999 se je podpora tej nalogi nekoliko zmanjšala. Drugi indikator, ki obsega podatke za nekoliko daljše časovno obdobje, kaže to nihanje še bolj izrazito. Odgovori na neposredno vprašanje »Ali pod-

¹¹ Rezultati so podobni ugotovitvam raziskave Eurobarometer, ki je bila leta 2000 izvedena v državah članicah EU (Manigart, 2001 b: 7). V Španiji in Luksemburgu je odnos do nalog oboroženih sil celo enak kot v Sloveniji.

¹² Slovenija je prve vojake na tako operacijo v tujino napotila leta 1997. V prvih dveh letih po vstopu Slovenije v mirovne operacije je bilo letno v operacijah okoli 50 pripadnikov SV, med letoma 1999 in 2002 je ta številka znašala okoli 100 pripadnikov SV, v letu 2000 že 300 pripadnikov, v letu 2007 pa naj bi udeležba preseгла 700 pripadnikov. Popolno sliko dobimo, če k tem številkam prištejemo še policiste in civilne strokovnjake.

pirate sodelovanje Slovenske države v mednarodnih mirovnih operacijah?» (tabela 4) so bili sredi devetdesetih še precej različni. Potem ko so se pripadniki SV pričeli vključevati v takšne operacije, je večina Slovencev to podprla. V letih 2001 in 2003 smo izmerili dokaj stabilno podporo, najizrazitejša sprememba v tem obdobju je bila, da je znaten del poprej neodločenih začel nasprotovati sodelovanju v mirovnih operacijah. V letu 2005 pa smo izmerili znaten upad podpore, ta je dosegla najnižjo raven v tem desetletju (57 %).

Tabela 4: Podpora sodelovanju Slovenije v mednarodnih mirovnih operacijah (v odstotkih)

Leto	1994	2001	2003	2005
podpiram	40,5	68,7	70,0	57,3
ne podpiram	34,5	17,0	25,4	28,4
ne vem, neodločen	24,9	14,3	4,6	14,3

Vir: FDV, Obramboslovni raziskovalni center: SJM 1994/5, SJM 2001/3, SJM 2003/3, SJM 2005/2

Na zmanjšanje podpore sodelovanju v mirovnih operacijah najbrž vpliva več dejavnikov. Verjetno gre po eni strani za posledico zmanjševanja legitimnosti vojaškega posredovanja v mednarodni javnosti nasploh, ki se je posebej razjasnila v primeru posredovanja koalicije pod vodstvom ZDA proti Iraku. Pokazalo se je tudi, da so mirovne operacije lahko dolgotrajne in brez vidnejših dosežkov v izboljšanju stanja na območju posredovanja. Javnost pa prek informacij, ki jih prinašajo množični mediji, tudi zaznava, da so v takšnih posegih njihovi udeleženci lahko izpostavljeni številnim nevarnostim. Pogosto morajo tudi uporabiti vojaško silo. Za slovensko javnost pa je značilno, da je najbolj naklonjena nenasilnim posegom s humanitarnimi cilji, manj pa uporabi vojaške sile. Raziskave so pokazale, da večina vprašanih (88 %) podpira sodelovanje v humanitarnih operacijah, brez orožja, najmanjša pa je podpora operacijam za 'prisilno vzpostavljanje miru', torej takim, ki so podobne nalogam oboroženih sil v vojni (36 %).¹³ Prav tako velja, da uživa visoko podporo sodelovanje v mirovnih operacijah, ki potekajo bližje domu (npr. Bosna in Hercegovina in Kosovo), bolj oddaljene (npr. Irak in Afganistan) pa nimajo visoke podpore.

Prehod z obvezniške na poklicno vojsko

Konec prejšnjega tisočletja se je v Sloveniji razvila razprava o najustreznejšem načinu popolnjenja Slovenske vojske oziroma o odpravi splošne vojaške obveznosti in uvedbi poklicne vojske. Razprava je bila na začetku pogosto

¹³ Podatki so iz raziskave SJM 2005/2, precej podobna stališča pa so pokazale tudi prejšnje raziskave.

politično motivirana in ni temeljila na izsledkih znanstvenega in strokovnega dela doma in v tujini. Kljub vsemu se zdi, da je bil najmanjši skupni imenovalec argumentov trditev, da je institucija splošne vojaške obveznosti v Sloveniji v resni krizi. Ključni indikatorji krize so bili velika zdravstvena nesposobnost nabornikov (pogosto zgolj navidezna, kot posledica izogibanja obveznosti), visoka stopnja ugovora vesti, neugodni demografski trendi in dejstvo, da obveznikov na služenju vojaškega roka ni bilo mogoče pošiljati v mirovne operacije v tujino. Popolnjevanje vojske pretežno z naborniki je bilo vse manj skladno z varnostno situacijo v Evropi in vlogo Slovenije v njej (izboljšanje varnostnih razmer in približevanje Slovenije evro-atlantskim integracijam), z vrednotno usmerjenostjo postindustrijske (postmoderne) družbe (intenziven proces pluralizacije in individualizacije družbe, specializacija in profesionalizacija družbenih vlog, neugodni demografski trendi ...) ter z novo vlogo in nalogami oboroženih sil (pretežna usmerjenost na mirovne operacije, krizno upravljanje in vodenje ter humanitarne intervencije).¹⁴

Odnos javnosti do popolnjevanja oboroženih sil je bil zgolj eden od številnih dejavnikov, ki so vplivali na odločitev oblasti o načinu popolnjevanja Slovenske vojske. Med njimi lahko izpostavimo zgodovinske izkušnje, ogroženost države in družbe, funkcionalni vidik, mednarodna zaveznitva, socialni, politični in psihološki dejavnik ter demografski, ekonomski in tehnološki dejavnik. Odnos javnosti do tega vprašanja je bil pomemben zaradi povezanosti javne podpore načinu popolnjevanja vojske in njene legitimnosti. Do sredine devetdesetih let je večji del javnosti podpiral splošno vojaško obveznost kot najustreznejši način popolnjevanja Slovenske vojske. Leta 2001 pa se je sorazmerna večina anketiranih (48 %) opredelila za poklicno vojsko, podpora obvezniški vojski pa se je bistveno zmanjšala (34 %). Razloge za to dokaj nenadno spremembo lahko najdemo v omenjeni krizi naborniškega sistema v Sloveniji, izkušnjah drugih držav, ki so odpravile vojaško obveznost, in intenzivni politični in strokovni razpravi o teh vprašanjih. Zelo verjetno pa je stališče do poklicne vojske posredno povezano tudi z zaznavanjem ogroženosti in nove vloge oboroženih sil, ki iz nje izhaja, ter s približevanjem Slovenije Natu in Evropski uniji.

Vlada se je leta 2002 odločila za odpravo vojaške obveznosti in uvedbo poklicne vojske, z možnostjo prostovoljnega služenja vojaškega roka za oba spola in prostovoljno (plačano) rezervo. Zadnji vojaški obveznik je iz Slovenske vojske odšel oktobra 2003 oziroma decembra istega leta, če upoštevamo tiste, ki so bili na civilnem služenju vojaškega roka. Leta 2003 sta odločitev vlade, da odpravi splošno vojaško obveznost, podprli dve tretjini anketiranih.

¹⁴ Glej več o tem v Malešič, 2003.

Tabela 5: Način popolnjevanja Slovenske vojske

1991	1994	2001	2003
Javna podpora glede na način popolnjevanja:	Javna podpora glede na način popolnjevanja:	Javna podpora načinu popolnjevanja v prihodnje:*	Javna podpora uvedbi poklicne vojske:**
poklicni 37 %	poklicni 31 %	poklicni 48 %	podpira 68 %
obvezniški 36 %	obvezniški 51 %	obvezniški 34 %	nasprotuje 16 %

*rahlo modificirano vprašanje

**po uvedbi poklicne vojske

Očitno je javnost podprla odločitev politične elite. Pogosto so se v javnosti tudi pojavljala vprašanja o tem, kakšne bodo posledice prehoda na poklicno vojsko, kot na primer, ali bo to zahtevalo več finančnih sredstev, ali bo takšna vojska bolj ločena od družbe, ali bo socialno manj reprezentativna ipd. Slovenska politika resda ni javnosti nikoli natančneje predstavila vseh posledic tega prehoda, vendar je javnost o tem očitno oblikovala svoje mnenje, na kar kažejo odgovori na vprašanje o posledicah uvedbe poklicnega popolnjevanja vojske. Pri tem smo ugotovili, da je kljub zahtevnosti vprašanj delež odgovorov »ne vem« sorazmerno nizek, odvisno od navedene posledice se giblje med 5 in 10 %. Vprašani so se najbolj strinjali o tem, da bo poklicna vojska bolj učinkovita (67 %), da bo bolj prispevala k mednarodni varnosti (59 %) in da bo prispevala k večji varnosti družbe (55 %). Ob prevladujočih precej pozitivnih pričakovanjih so bila prepričanja o negativnih posledicah te spremembe razmeroma majhna. 22 % vprašanih je menilo, da se bo s tem poslabšal civilni nadzor nad vojsko, 13 %, da se bodo s tem družbene vrednote manj prenašale v vojsko, in 13 %, da bo s tem prišlo do pretiranega vpliva vojske v družbi.¹⁵

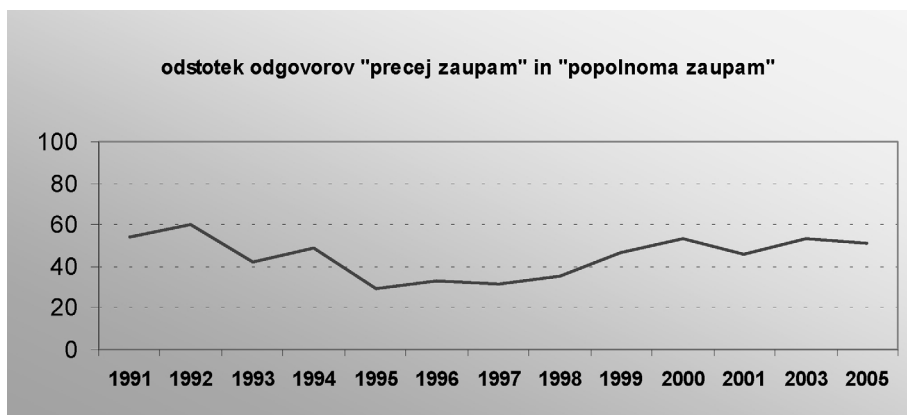
Zaupanje vojaški organizaciji

Raziskave o nacionalni varnosti ugotavljajo, kako družbene spremembe vplivajo na zaznave varnosti, hkrati pa tudi, kako se na podlagi teh zaznav spreminjajo stališča do vojaške organizacije. Dokaj kontinuirano smo spremljali zaupanje v vojsko. Tuje raziskave kažejo, da je na lestvici zaupanja družbenim institucijam vojska praviloma uvrščena zelo visoko. Že omenjena raziskava Eurobarometer je pokazala, da je vojska glede zaupanja javnosti med vsemi ponujenimi 16 ustanovami v EU na prvem mestu. Zaupanje pa se po državah razlikuje, najbolj državljani vojski zaupajo na Finskem (91 %) in v Grčiji (87 %), najmanj pa na Danskem (66 %) in v Španiji (65 %). Povprečna

¹⁵ Podatki so iz raziskave SJM 2003/3.

raven zaupanja za vse članice EU je 71 % (Manigart, 2001 a). Podobno tudi raziskave v ZDA v zadnjih 20 letih kažejo, da vojska sodi med institucije, ki jim državljani najbolj zaupajo (Burk, 1994: 16). Naše raziskave so pokazale, da se tudi v Sloveniji vojska uvršča med najbolj zaupanja vredne institucije. V zadnjih dveh raziskavah so vprašani bolj kot vojski zaupali samo družini in sorodnikom, izobraževalnim institucijam ter finančnim institucijam (bankam in slovenskemu tolarju). Sploh pa vojski zaupamo bolj kot političnim institucijam (vladi, predsedniku republike, državnemu zboru in političnim strankam).

Graf 3: Zaupanje Slovenski vojski v obdobju 1991–2005

Če pogledamo, kako je z zaupanjem vojski v Sloveniji v zadnjih 15 letih, ugotovimo, da smo najvišje zaupanje izmerili v letu 1992, nato pa se je stopnja zaupanja začela zmanjševati in se v letu 1995 skoraj prepopolovila. V naslednjih dveh letih je zaupanje ostajalo na podobno nizki ravni, bolj izrazito povečanje pa smo izmerili v letu 1998. Trend povečevanja zaupanja se je z izjemo leta 2001 ohranjal do zadnje opravljene raziskave in se skoraj približal stopnji zaupanja v začetku devetdesetih. Kljub nihanju pa je bila vojska vedno med institucijami, ki jim javnost najbolj zaupa. To pomeni, da se je tudi zaupanje do drugih institucij spreminjalo podobno.

Spremembe v zaupanju vojski je zelo težko v celoti pojasniti. Po eni strani je upad zaupanja v prvi polovici devetdesetih najbrž posledica izgube prestiža, ki ga je Slovenska vojska pridobila z uspešno zaščito neodvisnosti države leta 1991. V tem obdobju pa je nastalo tudi več »afers«, ki so bile povezane s Slovensko vojsko (»Depala vas«, »afera z orožjem«, zloraba zaupanja v Ministrstvu za obrambo, podrobneje glej v Malešič, 2006). Naraščanje zaupanja proti koncu devetdesetih je mogoče povezovati s projektom vključevanja v Nato ter s tem povezanimi vojaškimi reformami, s katerimi se je vojska za-

čela posodabljati. Leta 1997 Slovenija v prvem širitvenem krogu ni bila povabljena v Nato, posledica tega pa je bila tudi odločitev za bolj intenzivno reorganizacijo in modernizacijo vojske.¹⁶ Med dejavnike, ki jih je mogoče obravnavati v zvezi s porastom zaupanja, pa je mogoče šteti tudi začetek vključevanja vojske v mirovne operacije leta 1997, s čimer je postala bolj vidna v javnosti. Ta predpostavka je skladna s tezo, na katero opozarja Manigart (2001 a: 8), da s preusmeritvijo nalog postmodernih vojsk na mirovne operacije in zagotavljanje humanitarne pomoči njena priljubljenost v primerjavi s hladno vojno narašča.

Sklep

Dvom o zanesljivosti in posledično smiselnosti preučevanja javnega mnenja v delu politične, strokovne in laične javnosti nas je spodbudil k preverjanju racionalnosti odzivanja, stanovitnosti in doslednosti javnega mnenja o varnostnih temah. Zanimala sta nas tudi intenzivnost stališč javnosti do varnostnih tem ter vzajemen vpliv politične elite in javnosti. Ob tem smo opravili sekundarno analizo podatkov, ki se nanašajo na varnostna vprašanja in smo jih pridobili v letih 1990–2005. Ob upoštevanju rezultatov anket v obravnavanem obdobju bi na prvi pogled lahko rekli, da je slovenska javnost kljub svoji vrednotni usmerjenosti, ki kaže zavzemanje za mir in podporo mirovnim gibanjem, kljub zaznavanju nevojaškega ogrožanja varnosti in precejšnji socialnoekonomski določenosti (ta bi lahko omejevalno vplivala na porabo finančnih sredstev), podpirala ključne projekte slovenskih oblasti na varnostnem, obrambnem in vojaškem področju. To se kaže predvsem pri podpori članstvu Slovenije v Natu, sodelovanju Slovenske vojske v mirovnih operacijah ter odpravi naborništva in uvedbi poklicnega načina popolnjenja Slovenske vojske.

Pri tem javnost ni vedno zvesto sledila mnenju politične elite, tudi kadar je ta bila složna. Odnos slovenske javnosti do članstva države v Natu kaže, da je bila stopnja enotnosti (vsaj politične in uradniške) elite glede članstva dokaj visoka, javno mnenje pa je bilo kljub temu (ali pa ravno zaradi tega, če sklepamo po sorazmerno nizkem zaupanju javnosti v politične institucije) precej skeptično, razdvojeno in ni brez zadržkov podpiralo članstva Slovenije v Natu. Pri vprašanju sodelovanja v mirovnih operacijah in načina popolnjenja vojske pa je javnost bolj sledila prepričanju politične elite.

Večletno spremljanje istih spremenljivk pokaže, da je javno mnenje o varnostnih vprašanjih sorazmerno stanovitno, če pride do sprememb trenda, pa so te praviloma povezane s spremenjenimi okoliščinami, o čemer pričajo tako zaznava ogroženosti, odnos do članstva Slovenije v Natu, odnos do mi-

---

¹⁶ Glej dokument z naslovom »Nacionalna strategija za integracijo RS v Nato«.

rovnih operacij, zaupanje v politične institucije in Slovensko vojsko kot tudi odnos do nalog vojske. Podobno lahko trdimo o doslednosti javnega mnenja, ki praviloma kaže smiselne vzorce in ni notranje protislovno. Trditve pa lahko relativiziramo z ugotovitvijo, da obstaja določena stopnja neskladja med splošno vrednotno usmerjenostjo javnosti in njeno podporo ključnim varnostnim projektom države. Lahko bi rekli, da gre za pragmatičen odnos do konkretnih vprašanj v danem vrednotnem kontekstu. Podobno velja za zaznavo ogroženosti varnosti Slovenije na področju množičnih migracij in na socialnoekonomskem področju, kjer je občutek ogroženosti v preučevanem obdobju sorazmerno visok in stanovit, realni podatki o gospodarstvu, socialnem stanju in migracijah pa v zadnjih letih občutka ogroženosti na teh področjih ne spodbujajo.

Pričakovano največ težav prinaša sklep o intenzivnosti mnenja o določenih vprašanjih: nekatera vprašanja je javnost obravnavala zelo intenzivno (npr. članstvo v Natu), pri drugih pa kljub visokim odstotkom, namenjenih določenim spremenljivkam, intenzivnosti ne moremo potrditi (npr. visok ugled vojske in zaupanje v njo v družbi nasproti težavam pri novačenju kadra za Slovensko vojsko). Majhen odstotek odgovorov 'ne vem' tudi pri zahtevnih vprašanjih spet posredno kaže na visoko intenzivnost mnenja.

V celoti gledano lahko odzivanje slovenskega javnega mnenja na ključne varnostne teme označimo kot racionalno, saj so varnostne preference javnosti realne in imajo pomen, spremembe v odnosu do določenih varnostnih vprašanj pa so prej ali slej reakcija javnosti na spremenjene okoliščine in informacije, ki jih prejema iz množičnih medijev. V tem smislu je javno mnenje lahko opora v procesu reševanja ključnih varnostnih vprašanj, s katerimi se sooča politična elita.

LITERATURA

- Burk, James (1994): *The Public and the Military*, Javnost/The Public Vol. I, No. 4, 13–27.
- Burk, James (1999): *Public Support for Peacekeeping in Lebanon and Somalia: Assessing the Casualties Hypothesis*. Political Science Quarterly, Vol. 114, No. 1, 53–78.
- Grizold, Anton (2005): *Slovenija v spremenjenem varnostnem okolju*. Ljubljana: Založba FDV.
- Grizold, Anton, Iztok Prezelj (2000): *Public Opinion and the National Security of Slovenia*. V: Malešič, Marjan. *International Security, Mass Media and Public Opinion*. Ljubljana: University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences.

- Hartl, Jan (2003): *The Importance of Public Opinion in Security and Defence Policy-Making*. V: Vlachova, Marie (ed.), *The Public Image of Defence and the Military in Central and Eastern Europe*. Geneva, Belgrade: DCAF, CCMR.
- Jelušič, Ljubica, Vinko Vegič (2004): *Izzivi javnomnenjskega raziskovanja odnosa med državljani in nacionalnovarnostnim sistemom*. V: Malnar, Brina, Ivan Bernek (ur.): *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*. Ljubljana: FDV.
- Malešič, Marjan (2003): *Conscription vs. All-Volunteer Forces in Europe*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Malešič, Marjan (2006): *Executive Decisions and Divisions: Disputing Competences in Civil-Military Relations in Slovenia*. V: Born, Hans/ Marina Caparini/ Karl W. Haltiner / Jürgen Kuhlmann (Eds.): *Civil-Military Relations in Europe. Learning from crisis and institutional change* (London-New York: Routledge), 130–146.
- Malešič, Marjan and Ljubica Jelušič (2003): *Problematika narodnej bezpečnosti v očeh verejnosti: vnemanje NATO a vojska v Slovinsku*. Sociologia, Vol. 35, No. 5, 479–494.
- Malešič, Marjan, Ljubica Jelušič, *Javna percepcija sigurnosti u Sloveniji*. Mednarodne studije, Vol. 6, No. 1, 95–112.
- Manigart, Philippe (2003): *Public Opinion and European Defense*. V: Callaghan, Jean & Franz Kernic (eds.), *Armed forces and International Security. Global Trends and Issues*. Munster: LIT Verlag.
- Manigart, Philippe (2001a): *Public Opinion and European Defense*. Prispevek na mednarodnem simpoziju Public Opinion and European Defense, Bruselj, 3–4 april 2001.
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_146_en.pdf (4. 1. 2007).
- Manigart, Philippe (2001b): *Public Opinion and European Defense*. V: *Public Opinion and European Defence. Convergence or Divergence?* Brussels: Ministry of Defence, 18–38.
- Nacionalna strategija za integracijo Republike Slovenije v Nato*, Vlada RS, februar 1998. <http://nato.gov.si/slo/dokumenti/nacionalna-strategija.pdf> (5. 2. 2007).
- Page, Benjamin I. , Robert Y. Shapiro (1992): *The Rational Public: Fifty Years of Trends in Americans' Policy Preferences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shaw, Martin (2000): *The Development of »Common-Risk« Society: A Theoretical Overview*. V: Kuhlmann, Jürgen, Callaghan, Jean (eds.), *Military and Society in 21st Century Europe*. Münster: Transaction Publishers LIT.